

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312–6809.2019.28.165831>

УДК 821.161.2

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНОЛОГІЧНОЇ ПРИРОДИ ЛІРИЧНОЇ ПРОЗИ

Ольга Казанова, канд. філол. наук, доц.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

olgakazanova@gmail.com

У статті досліджується специфіка родо-жанрових модифікацій прози в контексті жанрової динаміки, зумовленої ліризацією епічних текстів. Окреслено основні методологічні підходи до вивчення неоднорідних за своєю родо-жанровою природою текстів. Розглянуто композиційну структуру прямого мовлення, особливості прагматики висловлювань, засоби мовленнєво-психологічної характеристики героїв, часопросторову організацію тексту.

Ключові слова: жанр, структура, нарративні форми, композиція.

Традиційний поділ літератури за родами і жанрами не дає можливості для більш точного витлумачення жанрової природи ліричної прози, оскільки в основі цього поняття лежить синтез різноманітних жанрових і родових ознак.

Генологічні аспекти дослідження ліричної прози — це проблема, яка донині залишається актуальною і невичерпаною в сучасному українському літературознавстві. Незважаючи на існуючі численні наукові розробки цього питання родо-жанрова специфіка цього гібридного утворення залишається не уточненою, вона окреслена лише поверхово. На особливу увагу заслуговують наукові розвідки таких українських літературознавців, як І. Денисюк, Н. Шумило, В. Костюк, Т. Гундорова, Ю. Кузнецов та ін., проте, зважаючи на відсутність єдиної методології та методики дослідження, і ці літературознавчі праці не визначають особливостей родо-жанрової ідентифікації ліричної прози.

Явище ліризації прози набуває найбільшого поширення саме в добу розквіту та становлення українського модернізму, що насамперед було пов'язане зі зміною світоглядних орієнтирів, з відчутним тяжінням до суб'єктивізації та психологізації художньої творчості. Вирозумним стає взаємозбагачення літератури різними видами мистецтва (малярством, музикою), що продукує стильову та жанрову поліфонію в українській малій прозі перехідної доби.

Неоднозначні процеси розвитку літератури кінця XIX — початку XX століття певним чином позначилися на поширенні синтетичних утворень, що пов'язувалося із тенденціями розмивання категорій роду та жанру, деканонізації традиційних жанрових форм. Слушним видається зауваження В. Костюка, що «... поетика жанру в епоху модернізму знала змістовних трансформацій... Однією з передумов, що сприяла утвердженню фрагментарних форм в українській прозі, став процес «ліризації», поширення на прозу законів лірики. У цьому процесі відбилось намагання створити «універсальний жанр», де поєднались епічні та ліричні інтенції літератури» [4, с. 9].

Ключовим питанням у вивченні особливостей ліричної прози залишається термінологічне, що стосується сфери вжитку і змісту поняття «ліризм». Передусім у літературознавстві укорінилося використання цього поняття у широкому смислі як «пафосно-стильової особливості естетичного сприйняття дійсності» [5, с. 403], як поетизованого зображення людських почуттів, переживань, піднесено-емоційного сприйняття подій тощо. Такий ліризм, на думку К. Матієва, «<...> у тій чи іншій формі властивий не тільки ліричним жанрам, а є загальною закономірністю художньої творчості» [8, с. 10]. Ліризм у вузькому значенні витлумачують як вияв родових властивостей у тексті, що впливають на видозміну композиційно-мовленнєвої структури (виникають нові нарративні форми, засоби відображення, поетично-образного структурування оповіді та ін.). Досліджуючи жанрову специфіку ліричної прози перехідної доби, доречно поєднувати аналіз як пафосних, так і структурних ознак художньої поетики. До подібних висновків доводять і міркування С. Липіна, який, аналізуючи специфіку ліричної прози, зазначає, що «<...> ступінь та характер ліризму у таких творах різноманітні. Іноді вони пов'язуються із підвищеною увагою до внутрішнього світу героя, іноді з авторськими відступами, іноді з наявністю у творі поступового відтворення характерів» [6, с. 73].

Ліризація прози відбувається на декількох умовних рівнях: родо-жанровому, як поєднання ознак лірики та епосу, дифузія ліричних та епічних жанрів: елегії, афоризму, медитації з новелою, оповіданням та ін., що зумовлює виникнення нових жанрових різновидів і гібридних текстів; стильовому як залучення у прозу ліричних ознак внаслідок панування та утвердження нових стильових орієнтирів; змістовому як переважання внутрішнього сюжету почуттів, пережи-

вань оповідача чи героя та формальному як зміна способів художнього зображення, специфіки наративної організації тексту внаслідок асиміляції ліричних родових ознак у прозовій структурі.

У сучасній українській літературознавчій думці доволі поширеним є дослідження процесів ліризації прози з точки зору виявлення стильової природи гібридного тексту. Нерідко стильові особливості ліричної прози стають підґрунтя для жанрової диференціації її різновидів (наприклад, образок, акварелька). Зокрема, у словнику за редакцією Л. Тимофєєва читаємо, що «<...> ліричною прозою частіше за все називають будь-яку, тобто створену за законами будь-якого жанру, емоційно насичену, пройняту авторськими почуттями, художню прозу. Лірична проза в такому широкому тлумаченні представляє собою не самостійний жанр, а стильову характеристику найрізноманітніших видів художньої прози» [12, с. 256].

Схоже витлумачення знаходимо і в Лексиконі загального і порівняльного літературознавства, в якому лірична проза також інтерпретується як «...стильова течія, система жанрів обмежена сповідальною літературою»[5]. Однак таке розуміння поняття ліричної прози і певна «розмитість терміну» не дає можливість визначити специфіку генологічної природи, простежити неоднозначні процеси взаємодії різних жанрів та родових ознак.

Хоча справедливо відзначити, що «стильовий аспект» дослідження є чинником жанрової диференціації ліричної прози (наприклад, образок, акварелька), а також дає можливість окреслити різноманіття жанрових форм ліричної прози, що зумовлюється художніми тенденціями оновлення літератури. Різні аспекти цієї проблеми розглядалися у працях Т. Гундорової, І. Денисюка, М. Наєнка, С. Павличко, Н. Шумило та ін. Так, у літературознавстві загальновідомою є думка про те, що передусім романтичні стильові тенденції вплинули на становлення і розвиток ліричної прози перехідної доби, оскільки часто у творчості письменників спостерігаємо поєднання романтичних традицій із новаторськими особливостями літературного процесу на межі століть. Асимілюються засади народнописенної творчості, фольклорні ремінісценції, образність, засоби зображення, форми вираження ліричного героя, властиві романтичній традиції. Власне, це становило певну специфіку розвитку українського модернізму, в якому «...окрім трансформованих, символістських і неоромантичних, відроджуються й розвиваються і традиційні форми романтичної об-

разності, що лише тією чи іншою мірою модернізуються» [1, с. 58]. Варто погодитись із конкретизацією цього аспекту у дослідженнях Н. Шумило, яка доводить, що «... оновлення української прози кінця XIX — початку XX століття відбувалося внаслідок звертання письменників до різних типів художньої творчості, але насамперед... до романтизму з його підвищеною увагою до людського «я», посиленням суб'єктивної позиції автора в зображенні явищ... Неабияке значення при цьому мала, очевидно, і національна іманентність літературного розвитку, бо ліризм разом із романтичним началом упродовж всього літературного розвитку визначав домінанту української прози, а відтак значною мірою і її національну своєрідність» [13, с. 253].

Також, за спостереженнями дослідників (В. Агеєвої, І. Денисюка, Ю. Кузнецова, С. Павличко, С. Панченко, О. Рєви, Н. Шумило), жанрові особливості ліричної прози визначаються у зв'язку із домінуванням імпресіоністичних та символіських стилевих тенденцій. Такий підхід дає підстави для жанрової диференціації різновидів ліричної прози (образок, акварелька, новела-візія та ін.). У модерністичних творах система виражальних засобів підпорядкована відтворенню мінливих настроїв, почуттів, вражень від споглядання дійсності, явищ природи. Образи змальовуються штрихами, через мінливі асоціації, навіювання. Виразною стає метафоричність зображення, застосування психологічного паралелізму. Вживання абстрактної символічної лексики задля вираження містичних уявлень, візій, внутрішніх почувань та марень героїв стає знаковим для поетики символічних творів. Домінують внутрішні форми мовлення, прийом «потіку свідомості». Отже, специфіку розвитку української ліричної прози розглянуто у зв'язку із модерністичними віяннями літератури, формуванням різноманітних типів художнього мислення. Такі міркування безумовно дають можливість виявити тенденції ліризації у структурі прозових творів не лише у межах певного періоду літератури, а й у художній творчості письменників різних епох.

Більшість з дослідників, які звертались до проблеми ліризації прози, правомірно пов'язують цей процес із модерністичними змінами, а точніше із посиленням психологізму та суб'єктивізму в літературі. У центрі уваги письменників — вираження емоційного життя людини, її свідомості й самовизначення у світі. Автори намагалися подати внутрішній світ героя, найтонші порухи його душі через асоціативний потік думок, вражень, почувань, які сприймалися читачами

без втручання автора-оповідача. Звідси переважаючий суб'єктивізм оповіді, відтворення зовнішніх подій крізь призму індивідуального сприйняття. Втілення суб'єктивного начала, що потребувало особливих зображально-виражальних засобів, властивих ліриці.

В ліричній прозі перехідної доби виявляється злиття точки зору автора і героя, вираження суб'єктивних авторських оцінок, суджень, почуттів, думок через текстуальні особливості дискурсу ліричного оповідача. Позиція наратора як «нейтрального» спостерігача, безстороннього судді майже нівелюється. Інтонаційне розшарування об'єктивного мовлення, різноманіття комунікативних партій, між якими встановлюється діалогічний зв'язок (за М. Бахтіним), зникає, натомість постає «монологізм» висловлювання й вираження художньої свідомості в тексті. Тут варто взяти до уваги, що психологізм модерністичної літератури — це передусім психологізм саморозкриття: ліричний герой висловлює свої роздуми, враження, почуття, що відрізняється від способів психологічного аналізу, властивих творам П. Мирного, І. Нечуя-Левицького, в яких психологічна поведінка, вираження персонажів підпорядковувались соціальним чинникам, мотивували розвиток події в творі.

Як продовження сучасної рецепції цього аспекту дослідження жанрової специфіки ліричної прози та процесу трансформації жанрів у перехідну добу, перспективним видається визначення формальних видозмін традиційних жанрів.

Однією із принципово нових методик дослідження змішування різних жанрів та родових начал у ліричній прозі стає нартологічний аналіз. Важливим для вияву ліричного начала у канві прозового твору є структурно-змістова дефініція суб'єктивності, нероздільність авторської свідомості із свідомістю героя чи оповідача, що зумовлює артикуляцію інтенцій авторської свідомості у наративі. «У ліричній прозі відбір подій та героїв, у певних випадках зумовлений ліричним началом. Здебільшого це залежить від ступеня «присутності» автора, ступеня його саморозкриття», — вважає Н. Мазепа [7, 4]. Основою суб'єктної організації тексту модифікованої прози стає дискурс ліричного суб'єкта (героя чи оповідача), який репрезентує інтенції авторської свідомості, опосередковує виявлення почуттів, думок митця. Саме тому в основі ліризованої оповіді головним стає не опис подій, ситуацій, а розвиток переживань, емоцій, думок. Л. Орехова вважає, що «<...> до ліричної прози відносимо ті твори, в яких лі-

ричне світосприйняття автора зумовлює виявлення та формування певного змісту, де важливими є не тільки факти як такі, а й ліричні враження автора від побаченого, переживання» [10, 115]. Ліризовану оповідь характеризує не опис подій, ситуацій, а розвиток особистісних переживань, емоцій, думок ліричного оповідача чи героя, який може виражати у тексті й авторські інтенції (що, безперечно, модифікує жанри). Внаслідок аналізу значного корпусу текстів Н. Шумило виділяє два види ліризму у малій прозі: опосередкований, який «... виявляється через ситуації, вчинки героїв, їхні діалоги... Ліризм тут не руйнує жанрової основи епічних творів [13, 265]» та безпосередній, який «...дає себе знати у творі, де наявні самовираження ліричного героя. Власне, ліричну прозу слід розглядати як максимальну форму введення образу автора у твір [13, 265]».

Отже, найсучасніші літературознавчі розвідки щодо особливостей оповіді у ліричній прозі здійснюються у ракурсі дослідження типових моделей нарративних ситуацій, які пов'язуються із специфікою суб'єктно-об'єктних відношень у тексті, функціонуванням оповідних інстанцій та виявленням авторської свідомості, перспективою відтворення подій, застосуванням хронотопічних чинників, які впливають на формування відповідного читацького сприйняття.

Перспективними видаються нові наукові підходи до лінгвостилістичної будови оповіді у ліричній прозі, які дозволяються також схарактеризувати специфіку родо-жанрового синтезу. У працях В. Агеєвої, Е. Бальбурава, М. Гіршмана, В. Жирмунського, Г. Іванової-Лук'янової, Л. Іссової, Ю. Орлицького, Т. Скулачової родо-жанрова природа ліричної прози визначена через особливості структурно-мовленнєвої організації тексту. Зокрема Г. Іванова-Лук'янова звернула увагу на ритмізацію нарративу ліричної прози залежно від синтаксичного упорядкування вербальних конструкцій, «<...> маркованих алітераціями, звуковими повторами, анафорами, епіфорами, внутрішньою римою» [2, 92–93]. Е. Бальбурав, Ю. Орлицький, певною мірою дослідили ритмомелодійний малюнок гібридних текстів, а саме: розмір синтагм, фраз, які виділяються різним підвищенням тону, характер закінчень у словах (наголошені / ненаголошені) (див.: [9]). Важливою, хоча і нечасто вживаною ознакою ліричної прози, стає строфічність, яка наближає текст до поетичної форми.

Т. Скулачова вважає, що основною відмінністю між поетичним та прозаїчним висловлюванням є строфічне членування, яке зумовлює

рівномірне упорядкування сурядних синтаксичних сполук, між якими порушується логічний зв'язок, втрачається семантична відповідність висловлювань [див.: 11]. У синтетичних жанрових утвореннях (наприклад, у поезіях в прозі) ці властивості поетичного мовлення стають не менш виразними, ніж у вірші. Тому у сприйнятті поетичного тексту визначальним стає ритм, інтонація фраз, асоціативні зв'язки, внутрішня форма слова. Віршоподібну структуру прозового тексту Ю. Орлицький спостерігає у прозових мініатюрах, які умовно поділяє на «версійну прозу», із строфічним способом композиційного оформлення висловлювань та «метризовану прозу» із домінуванням силабо-тонічного метру у мовленнєвому ладі (див.: [10]). Характерним для обох типів ліричної прози, на думку літературознавця, є внутрішній ритм мовлення, що утворюється внаслідок використання повторів, антитез, тропейчних форм, виокремлення однорідних членів речення тощо. Ритмічність прози визначається через особливості кореляції ритму слів та синтаксичної будови тексту, через специфіку звукового образу мовлення, що є властивостями поетичної комунікації. Поза всяким сумнівом, такі варіювання структури прозового тексту зумовлені дифузиею ліричного начала в епіці, але не є регулятивним явищем. Вважаємо, що при дослідженні композиційно-мовленнєвого рівня ліричної прози слід враховувати динамічність мовленнєвих структур (зокрема, на лексичному, синтаксичному рівнях), які пов'язані зі зміною викладових форм у тексті. В основі подібних наукових розвідок структурно-композиційної специфіки ліричної прози лежить переосмислення формалістських та структурно-семіотичних літературознавчих концепцій, пов'язаних із різноманітними інтерпретаціями опозиційності поетичного висловлювання та епічної оповіді.

Подальші дослідження окреслених аспектів у контексті системи жанрів ліричної прози безумовно сприятимуть оновленню концептуальних основ дефініції родо-жанрового синтезу в українській літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гундорова Т. Тенденції розвитку художнього мислення (початок ХХ століття). *Слово і час*. 1993. № 1. С. 55–66.
2. Иванова-Лукиянова Г. Н. Ритмическая организация прозы. *Сб. науч. труд. МГПИИЯ*. 1986. Вып. 265. С. 92–105.

3. Иссова Л. Н. Жанр «стихотворение в прозе» в русской литературе (И. Тургенев, В. Гаршин, В. Короленко, И. Бунин) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 1969. 20 с.
4. Костюк В. І. Поетика фрагменту і художня цілісність творчості : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. 17 с.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова (голова), О. Бойченка, І. Зварича, П. Рихла. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
6. Липин С. А. Сквозь призму чувств : О лирической прозе. Москва : Современный писатель, 1978. 288 с.
7. Мазепа Н. Р. Стих и проза поэта. Київ : Наукова думка, 1980. 184 с.
8. Матиев К. Лирическое в искусстве как эстетическое явление. Фрунзе : Илим, 1971. 149 с. (Лирика).
9. Орлицкий Ю. Б. Стих и проза в русской литературе. Очерки истории и теории. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1991. 200 с.
10. Орехова Л. А. Стилиевые особенности современной лирической прозы. *Вопросы русской литературы*. Ленинград, 1989. Вып. 2 (54). С. 112–120.
11. Скулачева Т. В. Лингвистика стиха: стих и проза. Текст. Интертекст. Культура : материалы международной научной конференции (Москва, 4–7 апреля 2001 года) / Российская академия наук. Ин-т яз. им. В. В. Виноградова ; редкол.: В. К. Григорьев (отв. ред.), Н. А. Николина и др. Москва : Азбуковник, 2001. С. 23–24.
12. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы : учебн. пособ. [для пед. ин-тов]. [4-е изд., испр.]. Москва : Просвещение, 1971. 464 с.
13. Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності: Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ — початку ХХ століття / відп. ред. П. М. Федченко ; НАН України. Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка. Київ : Задруга, 2003. 354 с.

АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕНОЛОГИЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ ЛИРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

Ольга Казанова, канд. филол. наук, доц.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

В статье исследуется специфика родо-жанровых модификаций прозы в контексте жанровой динамики, обусловленной лиризацией эпических текстов. Определены основные методологические подходы к изучению неоднородных по своей родо-жанровой природе текстов. Рассмотрена композиционная структура прямого высказывания, особенности его прагматики, средств речевой психологической характеристики героев, пространственной организации текста.

Ключевые слова: жанр, структура, нарративные формы, композиция.

THE ASPECTS OF RESEARCH OF GENERIC NATURE OF LYRIC PROSE

Olga Kazanova, Candidate of Philology, associate professor

*Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine
olgakazanova@gmail.com*

The article examines the specificity of progeny generic genre modifications in the context of genre dynamics caused by the lyricalization of epic texts. The main methodological approaches to the study of heterogeneous texts of their generic and genre nature are outlined. The compositional structure of direct speech, peculiarities of pragmatics of utterances, means of speech and psychological characterization of heroes, time-spatial organization of the text are considered.

The compositional structure of direct speech, peculiarities of pragmatics of utterances, means of speech and psychological characterization of heroes, time-spatial organization of the text are considered. The basis of similar scientific researches of structural and compositional specifics of lyrical prose is the rethinking of formalist and structural-semiotic literary concepts related to various interpretations of the opposition of poetic expression and epic narrative.

The actual problem is the search for new forms of artistic modeling of reality, the need to change the stereotypes of artistic consciousness, which first of all turned out to be a combination of genres, styles, different arts, etc.

The interaction of epic and lyrical components for the transitional literature becomes decisive in the process of modernizing artistic forms, leveling realistic canons. In many of his writings, modernist writers did not resort to the narrative structure of the text, but focused on internal conflict, monotony of heroes, mood changes, psychological states. Gradually disappeared elements of writing and ethnographic descriptions, which resulted in significant structural changes in the text, the emergence of new ways of artistic expression.

The most modern literary exploration of the features of the narrative in lyrical prose is carried out from the perspective of the study of typical models of narrative situations, which are associated with the specifics of subject-object relations in the text, the functioning of narrative instances and the discovery of the author's consciousness, the prospect of reproduction of events, the use of chronotopic factors, which influence the formation of the corresponding reader's perception.

Key words: *genre, structure, narrative forms, composition.*

REFERENCES

1. Ivanova-Lukyanova G. N. (1986), *Ritmicheskaya organizatsiya prozyi*, Sb. nauch. trud. MGPIIYa, [in Russia]
2. Issova L. N. (1969), *Zhanr «stihotvorenie v proze» v russkoy literature (I. TurgenEv, V. Garshin, V. Korolenko, I. Bunin) : avtoref. diss. na soiskanie nauchnoy stepeni kand. filol. nauk : spets. 640 «Russkaya literature», Voronezh*, [in Russia]
3. Kostyuk V. I. (2000), *Poetika fragmentu I hudozhnyia tsiliv tvorchosti I : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrayinska literatura», Kiev*, [in Ukrainian].

4. Leksikon zagalnogo ta porivnyalnogo literaturoznavstva, (2001), [za red. A. Volkova (golova), O. Boychenka, I. Zvaricha, P. Rihla], Chernivtsi : Zoloti litavri, [in Ukrainian].
5. Lipin S. A. (1978), Skvoz prizmu chuvstv : O liricheskoy proze / S. A. Lipin. — M. : Sovremennyiy pisatel, [in Russia]
6. Mazepa N. R., (1980), Stih i proza poeta, Kiev, Naukova dumka, [in Ukrainian].
7. Matiev K., (1971), Liricheskoe v iskusstve kak esteticheskoe yavlenie / Kadyberk Matiev, Frunze, [in Russia]
8. Orlikiy Yu. B. Stih i proza v russkoy literature. Ocherki istorii i teorii (1991), Voronezh, Izd-vo Voronezh. un-ta, [in Russia]
9. Orehova L. A. Stilevyie osobennosti sovremennoy liricheskoy prozyi, (1989), Voprosy russkoy literatury, [in Russia]
10. Skulacheva T. V. Lingvistika stiha: stih i proza, Tekst. Intertekst. Kultura : materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii (Moskva, 4–7 aprelya 2001 goda), Rossiyskaya akademiya nauk. In-t yaz. im. V. V. Vinogradova : [redkol.: V. K. Grigorev (otv. red.), N. A. Nikolina i dr.], Moskva, Azbukovnik, [in Russia]
11. Timofeev L. I., (1971), Osnovy teorii literatury : uchebn. posob. [dlya ped. in-v. — [4-e izd. ispr.], Moskva, Prosveschenie, [in Russia]
12. Shumilo N. M., (2003), Pid znakom natsionalnoyi samobutnosti: Ukraïnska hudozhna proza i literaturna kritika kintsya XIX — pochatku XX stolittya, Kiev, Zadruga, [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25 січня 2019 р.